

ENKELE KWANTITATIEVE ASPECTEN
VAN HET STEMGEDRAG EN DE PARTICIPATIEGRAAD VAN DE
LEDEN VAN DE BELGISCHE KAMER
VAN VOLKSVERTEGENWOORDIGERS (8/8/1870 - 15/5/1880) (1)

DOOR

DANIËL J.L. CONINCKX

Licentiaat Hedendaagse Geschiedenis
Centrale Examencommissie, zetel V.U.Brussel
Deeltijds assistent geschiedenis
aan de Economische Hogeschool Limburg
Deeltijds docent
aan het Stedelijk Hoger Handelsinstituut Turnhout

In het Belgische regeringssysteem van de tweede helft van de negentiende eeuw overheerst het 'parlementaire principe' (2). Vóór 1848 lag de klemtoon veeleer op de tegenstelling tussen het parlement en de organen van de uitvoerende macht. Naar het Franse voorbeeld spreekt men in dit verband van het 'orleanisme'. De Belgische vorst legde zich in de eerste jaren na de onafhankelijk-

-
1. Uitgangspunt voor dit artikel is een gedeelte uit onze licentiaatsverhandeling: *Het Belgische Parlement. De Kamer van Volksvertegenwoordigers 1870-1880. Prosopografische studie. Studie van het stemgedrag en het absenteïsme*, 3 delen, Centrale Examencommissie (zetel: Vrije Universiteit Brussel), academiejaar 1984-1985. Wij danken onze promotor, prof. dr. Els Witte, oprecht voor haar steun en begeleiding. Voor de computerverwerking van onze gegevens kregen we uitmuntende hulp van dhr. A. Tassin, analist bij de Computereenheid Humane Wetenschappen van de V.U.B. Ook hem zijn we zeer erkentelijk. Voor de prosopografische inleiding tot onze studie verwijzen we naar: DANIËL J.L. CONINCKX: 'De sociaal-politieke samenstelling van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers (8 augustus 1870 - 15 mei 1880)' *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1986, 3-4, pp. 339-377.
 2. Cfr. E. WITTE, 'De evolutie van de rol der partijen in het Belgische parlementaire regeringssysteem', *Res Publica*, 1980, nr. 1-2, pp. 7-34.

heid nog niet neer bij het primaat van de volksvertegenwoordiging en poogde, hierbij steunend op de 'traditionele' machten — adel, grootgrondbezit en Kerk — het landsbeleid naar zijn hand te zetten. Deze monarchale machtspositie hing ongetwijfeld samen met het ontbreken van georganiseerde partijen. Daarentegen zal vanaf 1894 de invloed van de partijen juist gaan domineren: de onafhankelijkheid van het parlement wordt aan banden gelegd ten voordele van andere subsystemen binnen de politieke structuur: de partij en de uitvoerende macht. Vanuit de partijtop krijgen de volksvertegenwoordigers en ministers directieven, die hun politiek gedrag bepalen. Deze afhankelijkheidsrelatie van politici, die voor hun herverkiezing en voor de uitbouw van hun politieke carrière op de steun van hun partij aangewezen zijn, sluit geenszins aan bij de liberale beginselen die ons parlementair systeem tot op vandaag, althans in theorie, kenmerken: opinievorming van de volksvertegenwoordigers via een gewetensvol, onafhankelijk en individueel onderzoek; politieke besluitvorming na een grondige, onbevooroordeelde en rationele discussie. De bereikte beslissing moet de uitdrukking zijn van de algemene volkswil en dient het welzijn van alle burgers (3).

Tussen het orleanistische tijdperk en de periode van de 'particratie' situeert zich dan het parlementaire tijdvak; de volksvertegenwoordiging neemt een centrale plaats in het nationale besluitvormingsproces in en is aan geen andere politieke of maatschappelijke actor ondergeschikt (4). De essentiële criteria waaraan een parlementair regeringssysteem moet beantwoorden, waren in de tweede helft van de vorige eeuw in ons land zeker aanwezig (5): tussen de uitvoerende en de wetgevende organen bestond een hoge graad van cohesie; de parlementaire meerderheid vormde in de

3. E. WITTE, *Maatschappij en Instellingen van de Hedendaagse periode*, deel I, Brussel (VUB), 1984, pp. 1 e.v.

4. E. WITTE wijst er terecht op dat een volledige analyse alle machtsgroepen zou moeten omvatten die het politieke besluitvormingsproces (kunnen) beïnvloeden, E. WITTE, *De evolutie...*, p. 32-33. Vandaar dat de 'particratie' als politologische term met een specifieke inhoud verder aan de complexe realiteit getoetst moet worden.

5. K. VON BEYME, *Die parlamentarischen Regierungssysteme in Europa*, München, 1973 (2de herziene uitgave), pp. 40-44.

regel ook de regeringsmeerderheid. De ministers werden over het algemeen uit de groep van parlementsleden gerecruteerd; daarenboven waren de kabinetsleden parlementair verantwoordelijk. De grondwettelijk bepaalde controlefunctie van de parlementsleden vormde een vierde institutioneel criterium. Hoewel de Belgische constituante het parlementaire principe niet expliciet ingeschreven had, kon het zich gemakkelijk uit de grondwet ontwikkelen (6). Daarnaast waren omstreeks 1848 ook de sociaalstructurele kenmerken voor het bestaan van het parlementarisme aanwezig: georganiseerde partijen bevorderden de vorming van een parlementaire meerderheid waarop een 'solide' regering kon steunen. Samenvattend kan men deze periode aanduiden als de tijd van het 'klassieke parlementarisme' (7).

Het optreden van de partijen stimuleerde niet enkel dit parlementarisme, maar vormde er tegelijk een gevaar voor: de mogelijkheid dat deze groeperingen de effectieve macht zouden accapareren, was immers aanwezig. Toch bleef dit risico voor de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht en de daaruit voortvloeiende ontwikkeling van massapartijen beperkt. De katholieke en de liberale partij hadden nog een vrij losse structuur en waren gevormd rond een algemeen ideologisch program (met de rol van de Kerk in de maatschappij als polariserende factor). In deze kaderpartijen speelden de parlementsleden zelf de hoofdrol. Uit de publicaties van tijdgenoten komt het beeld naar voren van sterke politieke leidersfiguren "met renomme die hun gezag vooral ontleenden aan hun persoonlijk optreden, hun oratorisch talent en politiek vakmanschap en waarvan het prestige in veel mindere

6. *Ibidem*, pp. 125-126: "(1) Die Minister hatten Zutritt zu den Kammern (...) Diese Bestimmung erleichterte den Kontakt der beiden Gewalten, der Voraussetzung jedes parlamentarischen Systems ist. (2) Für die Herausbildung des parlamentarischen Systems wurde es von Einfluss, dass die Kammer -wie in der Charte von 1830- die Gesetzesinitiative bekam und ein Vorrang der Volkskammer bei Steuergesetzen postuliert wurde (...) (3) Das Auflösungsrecht (Art. 71), das Ministerernennungs- und -entlassungsrecht des Königs (Art. 65) sowie die rein juristisch konzipierte Ministerverantwortlichkeit (Art. 63) wurden erst nach dem Funktionswandel des Systems zu typisch parlamentarischen Institutionen."

7. *Ibidem*, p. 128.

mate bepaald werd door partijbanden" (8), al dient hierbij opgemerkt dat deze voorstelling mede ontstond door de beeldvorming van de publicisten in die tijd. Hun teksten waren vaak apologetisch van inslag. Zij beklemtoonden ook het eenmalige en individuele en hadden vooral oog voor evenementiële aspecten. Structurele en meer 'verborgen' ontwikkelingen van het politieke handelen werden verwaarloosd (9).

Door het cijnskiesstelsel bleef de politieke macht in handen van een kleine groep: deze bourgeoisie had nog geen behoefte aan ingewikkelde structuren om haar desiderata op de politieke agenda te laten plaatsen. Informele contacten tussen de leden waren doeltreffend. Deze elite kon onderling immers vlot communiceren op feesten, jachtpartijen of in de salons. Hoewel er duidelijk 'fracties' binnen deze welstellende klasse bestonden (grondbezitters, industriëlen, handelaars en financiers), die op sommige vlakken tegengestelde belangen hadden, waren zij als 'blok' toch duidelijk af te grenzen van de niet-bezittende maatschappelijke lagen. Deze relatieve homogeniteit bevorderde eveneens het functioneren van het parlementarisme (10).

De bedoeling van deze bijdrage is, via een beperkt kwantitatief onderzoek, enkele aspecten van de werking van het parlementair systeem te belichten. Voor de tweede helft van de vorige eeuw is descriptief-explorerend onderzoek (11) op dit ogenblik immers onbestaande, hoewel de resultaten ervan een belangrijk aandeel kunnen hebben in het begrijpen van de actuele politieke toestanden. Historisch onderzoek biedt immers de mogelijkheid doorheen zich wijzigende sociaal-economische omstandigheden constanten in het politieke systeem en zijn processen op te sporen of het relatieve belang van bepaalde variabelen bij de interpretatie van hedendaagse politieke toestanden aan te tonen.

8. E. WITTE, *De evolutie...*, p. 21.

9. E. WITTE, 'De voorlopers van het parlementologisch onderzoek in België', *Res Publica*, 1985, 4, p. 436.

10. A. MOMMEN, *De teloorgang van de Belgische bourgeoisie*, Leuven, 1982, pp. 39, 52-57.

11. Overzicht van de parlementologische literatuur en de verschillende benaderingswijzen in: E. WITTE, *De voorlopers...*, p. 430.

Bij het afbakenen van het studiegebied werd geopteerd voor de periode 1870 - 1880, toen de politiek-ideologische tegenstellingen tussen katholieken en liberalen hun hoogtepunt bereikten (12). Beide politieke groeperingen zaten in dit decennium achtereenvolgens in de meerderheid en de oppositie. Voor de 194 leden (13) van de Kamer van Volksvertegenwoordigers werd onderzocht: - hoe groot de overeenstemming bij de parlementaire besluitvorming was binnen elke fractie en over de partijgrenzen heen; - hoe hoog de participatiegraad van de volksvertegenwoordigers was (beperkt tot het onderzoek naar de aanwezigheid tijdens de stemmingen).

Voor de resultaten van deze empirische studie worden enkele voorlopige verklaringsfactoren aangeduid, waarbij onze data getoetst worden aan enkele conclusies in verband met het hedendaags Belgisch parlement (14).

Vooreerst wordt evenwel een korte schets gegeven van de politieke en parlementaire geschiedenis tussen 1870 en 1880.

-
12. E. H. KOSSMANN, *De Lage Landen 1790-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam-Brussel, 1982, p. 146: na de polarisatie in de jaren zestig volgde "de agressie van het liberalisme en zijn greep naar de massa in de jaren zeventig".
 13. D.w.z. alle Kamerleden die in de beschouwde periode op een bepaald ogenblik voor de Kamer verkozen waren, dus ook de tussentijds verkozenen.
 14. Geraadpleegde studies: C. LEBAS, *L'Union des catholiques et des libéraux de 1839 à 1847. Etude sur les pouvoirs exécutif et législatif*, Leuven-Parijs, 1960.
E. WITTE, 'Het Belgisch ambtenarenparlement (1830-1848)', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1981, 4, pp. 828-882; E. LANGERWERF, 'Het stemgedrag in het parlement. Onderzoek in de Kamer van Volksvertegenwoordigers voor de periode 1954-1965', *Res Publica*, 1984, 5, pp. 177-188; F. DRION, 'L'absentéisme parlementaire. Diagnostic et remèdes', *Res Publica*, 1980, 1-2, pp. 79-100 ; M. DEWEERDT, 'De parlementaire werkzaamheden van de Belgische parlementsliden tijdens de zitting 1977-1978', *Res Publica*, 1978, 4, pp. 647-692 ; C. HOCPFIED, 'De activiteitsgraad van de Belgische senatoren tijdens de zitting 1982-1983', *Res Publica*, 1984, 5, pp. 645-661 ; L. DE WINTER, 'Parlementaire en buiten-parlementaire activiteiten van Vlaamse volksvertegenwoordigers', *Res Publica*, 1980, 1-2, pp. 223-257. Onze onderzoeksresultaten werden voornamelijk vergeleken met de data uit het onderzoek van E. LANGERWERF, F. DRION en J. JANSSENS (laatste via: L. DE WINTER).

HET BELGISCHE PARLEMENT IN DE JAREN ZEVENTIG VAN DE VORIGE EEUW (15)

In 1870 haalden de katholieken twee keer, kort na elkaar, een overwinning bij de parlementaire verkiezingen (16). Door het unijnominale meerderheidsstelsel hing het resultaat van de verkiezingen van kleine verschuivingen binnen het kiezerscorps af (17). In de politieke pers werd vooral de tweedracht onder de liberalen als verklaring voor hun nederlaag aangehaald (18). Een groep 'progressisten' had het beleid van de doctrinair-liberale regering onder

-
15. Cfr. L. Wils, 'De politieke ontwikkeling in België 1870-1894' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XIII, Haarlem, 1978, pp. 165-185 ; T. LUYKX, *Politieke geschiedenis van België*, Amsterdam-Brussel, 1978, pp. 152-174 ; E. WITTE en J. CRAEYBECKX, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Spanningen in een burgerlijke democratie*, Antwerpen, 1981, pp. 57-104.
 16. Op 14.06.1870 (61 liberalen, 59 katholieken en 4 onafhankelijken verkozen) en op 02.08.1870 (70 katholieken, 50 liberalen en 4 onafhankelijken): Th. Luykx, *op.cit.*, pp. 152-155.
 17. Op 11.06.1878 haalden de katholieken 44325 tegen 42003 stemmen, maar toch leverde dit — ten gevolge van het cijnskiesrecht gecombineerd met het uninomiaal meerderheidskiesstelsel — een duidelijke liberale meerderheid op: Th. LUYKX, *op.cit.*, p. 167.
De strijd om de macht werd in de 'gepolariseerde' districten uitgevochten, d.w.z. in de Vlaamse steden en op het Waalse platteland (met een geleidelijke machtsverschuiving in het katholieke voordeel rond de jaren zeventig): R. Falter, 'De Kamerverkiezingen van 10 juni 1884' in: E. LAMBERTS, J. LOY (ed.): 1884: *Un tournant politique en Belgique*, Brussel, 1986, pp. 13-15.
 18. Een voorbeeld uit het links-liberale tijdschrift *Revue de Belgique*: "Le cabinet libéral aurait pu tomber sous une réaction de ses adversaires politiques(...). Sa chute est tout autre. Il était devenu de plus en plus un pouvoir gouvernemental et conservateur, de moins en moins le mandataire politique de son parti. Le parti s'est lassé de cela ; le ministère tombe sous une réaction en faveur du progrès: J. Légion, 'Chronique politique', *Revue de Belgique*, 1870, t. V, p. 250.

leiding van 'le grand lama' (19) W. Frère-Orban bekritiseerd en op sommige plaatsen zelfs een verkiezingscoalitie met katholieken gesloten. Deze progressieve liberalen, die zowel in de partij als in het parlement voortdurend aan invloed wonnen (20), bepleitten democratische hervormingen (o.a. een uitbreiding van het cijnskiesrecht), stelden sociale maatregelen voor en velen stelden zich radicaal-antiklerikaal op. Slechts geleidelijk kon deze tweespalt in de liberale rangen opgeheven worden. De toenadering werd bespoedigd door de wil om de regeringsmacht opnieuw te veroveren (21). Vele gematigden werden trouwens op een dood spoor gezet (22) of moesten een duidelijke antiklerikale positie innemen (23). Het optreden van een extreem-katholieke groep 'ultramontanen' droeg zeker bij tot de polarisering.

Al in juli 1870 kwamen in Brussel 42 liberale kiesverenigingen samen om een compromis uit te werken. De verdeeldheid bleef evenwel bestaan (vooral in Verviers, Brussel en Gent). Vooral vanaf 1874 ging de progressieve vleugel sterk doorwegen (dit kwam onder andere tot uiting in de vorming van *Geuzenbonden* en de uitgave van het radicale dagblad *La Flandre Libérale*), waarbij E. Goblet d'Alviella (die zijn opvatting ventileerde via de

-
19. term uit: *Courrier de l'Escaut*, 26/4/1874, p.1., k. 2. CH. WOESTE, 'M. Frère candidat ministre et le corps électoral', *Revue Générale*, 1874, nr. 1, p. 433: "Lorsque M. Frère était au pouvoir, il était dans les plus mauvais termes avec maintes sommités de son parti, et cependant le monde pliait ; on gémissait, mais on n'osait faire retentir les gémissements jusqu'aux oreilles du maître".
 20. E. WITTE en J. CRAEYBECKX, *op. cit.*, pp. 87-92.
 21. E. GOBLET D'ALVIELLA, *La vie politique 1830-1880*, in: *Cinquante ans de liberté*, I, Brussel, 1882, p. 135.
 22. Bij de verkiezingen van 1870 werden bepaalde vooraanstaande doctrinaire liberalen niet herkozen: Devaux, De Brouckère, Vanden Peereboom e.a.
 23. CH. WOESTE, 'L'évolution anticatholique et radicale du libéralisme belge', *Revue Générale*, 1876, 2, p. 669: "Les impatients jetaient des regards d'anxiété sur la gauche parlementaire: ils croyaient y découvrir des éléments de résistance. Pourtant ceux-ci n'étaient plus nombreux: on ne citait guère que MM. Vandenpeereboom, de Baillet-Latour, Pinnez et Orts ; on se flattait d'avoir entraîné MM. Tesch et Rogier. Mais ces quelques voix dissidentes étaient de trop. On mettait un prix particulier à conquérir celle de M. Orts".

Revue de Belgique) een belangrijke rol speelde in het eenmakingsproces van de liberalen op basis van een antiklerikaal programma (24). De nederlaag in de wetgevende verkiezingen van 1876 was voor de liberalen een zware ontgoocheling (25), maar deze tegenslag werd overvleugeld door de succesvolle uitslag in 1878, die leidde tot de vorming van het radicaal-liberale kabinet Frère-Orban-Van Humbeeck. Deze regering zou de herziening van de wet op het lager onderwijs (1842) doorvoeren, die in de katholieke publieke opinie de eerste grote 'schoolstrijd' deed ontvlammen. Aan katholieke zijde stonden tegenover de liberaal-katholieken zogenaamde 'ultramontanen' of 'encyclisten', een kleine maar zeer militante groepering. Zij wezen de liberale beginselen af (26). Deze 'syllabisten' brachten de katholieke parlementsleden wel geregeld in verlegenheid, maar doordat geen enkele ultramontaan in het parlement verkozen werd (27), werd de eenheid binnen de katholieke Kamergroep niet aangetast. Een kleine groep 'democraten' zag haar voornaamste eis — de uitbreiding van het kiesrecht voor de provinciale en de gemeenteraadsverkiezingen — al in 1871 ingewilligd. *La Jeune Droite* — zoals zij genoemd werd — was hierdoor als afzonderlijk te beschouwen factor eveneens verdwenen.

Zowel de katholieke als de liberale parlementsleden stonden erg op hun onafhankelijkheid. De Liberale Partij was, net als de Katholieke Federatie, een los verband van kiesverenigingen waarin de volksvertegenwoordigers zelf een voorname invloed hadden (28). Dit betekende niet dat zij zich aan elke invloed konden

24. E. GOBLET D'ALVIELLA, *op. cit.*, p. 141.

25. P. DE HAULLEVILLE, 'Vainquers que ferons-nous?', *Revue Générale*, 1876, 2, pp. 125-141.

26. Een interpretatie van de bedoelingen van het ultramontanisme in: L. WILS, 'De katholieke partij in de 19e eeuw: organisatie, programma en aanhang', in E. LAMBERTS (ed.), *op. cit.*, pp. 69-97.

27. K. VAN ISACKER, *Werkelijk en Wettelijk Land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde 1863-1884*, Antwerpen, 1955, p. 264.

28. L. WILS, *De politieke ...*, p. 176-177: er was nog geen sprake van nationale partijorganen, maar (E. WITTE in E. LAMBERTS (ed.), *op. cit.*, p. 181) op lokaal vlak waren de pogingen tot eenmaking wel succesvol.

onttrekken. Zo speelde de clerus op vele plaatsen een rol bij het recruteren van de katholieke kandidaten (29) en als kanalisator voor de stemmen van de gelovigen.

Progressieve verenigingen lieten door hen gesteunde kandidaten verklaren dat ze het programma van deze organisatie zouden uitvoeren (30). Ook de vrijdenkersorganisaties, politiek actief als doorstromingskanaal voor vrijzinnige liberale kandidaten én als *think tank* voor de liberale partij (onder andere voor wat de onderwijswetgeving betreft) (31), probeerden het politieke gedrag van hun leden te beïnvloeden. Zo wist vrijmetselaar en Kamerlid Pierre van Humbeeck af te dwingen dat de Loge haar leden geen 'imperatief mandaat' zou kunnen geven. De progressist Henri Bergé, eveneens volksvertegenwoordiger, pleitte hiervoor nochtans in zijn functie van voorzitter op een vergadering van 700 Belgische vrijmetselaars in Brussel in 1876. Voor Van Humbeeck was het evenwel duidelijk dat "une réunion maçonnique ne peut être apte à rédiger un programme électorale (...) La Maçonnerie ne peut formuler un programme obligatoire pour tous les Maçons" (32).

-
29. "On raconte (...) que ce n'est pas tout à fait de bonne volonté que M. Rembry a renoncé à la vie politique. Le clergé lui avait signifié, en termes aussi clairs que possible, qu'il entendait avoir un autre candidat pour la prochaine élection législative": *Journal de Bruges*, 19 en 20/5/1872, p. 2, k. 1. Een gelijkaardig voorval m.b.t. Royer, die door de bisschop opzij gezet zou worden, omdat hij een proces tegen de monniken van Florennes gewonnen had: *Indépendance Belge*, 31/5/1876, p.1, k. 3. De katholieke auteur P. DE HAULLEVILLE, *op. cit.*, p. 140: "Dans certaines communes l'organisation du parti libéral anti-catholique est telle que les ecclésiastiques, faute de chefs laïques capables de diriger la masse électorale, sont obligés de se mettre eux-mêmes en mouvement pour donner de l'unité aux efforts des catholiques".
30. o.a. de Cercle Progressiste in Verviers: *Journal de Bruxelles*, 24/4/1874, p.1.
31. E. WITTE en J. CRAEYBECKX, *op. cit.*, p. 91.
32. F. CLÉMENT, *Histoire de la Franc-Maçonnerie belge au XIX siècle*, 2 (de 1850 à 1900), Brussel, 1948-1949, pp. 69-70. Doctrinaire liberalen vonden dit 'imperatief mandaat' onaanvaardbaar, zoals blijkt uit de uitspraak van het Kamerlid d'Elhounge: "Je n'accepte pas de mandat impératif (...) Je veux la réforme de la loi de 1842, oui, mais pour le reste, j'entends rester libre de l'examiner, de le discuter, de le résoudre selon mes lumières et selon mon opinion": *Indépendance Belge*, 4/6/1874,

Door het ontbreken van nationale partijstructuren, zoals die heden ten dage voorkomen, bleef de externe invloed op de parlementsleden evenwel beperkt en onsystematisch. Anderzijds maakte het vlot functioneren van het parlementaire werk overleg en afspraakregelingen binnen het parlement noodzakelijk (33). De polarisering had deze fractievorming zeker versterkt. Afwijkende meningen werden als ongewenst ervaren (34) en bepaalde fractieleden konden een zekere autoriteit laten gelden (35).

Ten opzichte van de vorst slaagde het parlement er in deze periode meestal in zijn wil op te dringen. Toch bleef Leopold II een gewichtige tegenspeler. Naar aanleiding van de 'zaak De Decker' vroeg hij de katholieke regering dat ze haar ontslag zou aanbieden, hoewel het ministerie nog steeds op een parlementaire meerderheid kon steunen (36). Hoewel de regering d'Anethan zich uiteindelijk bij de wens van de monarch neerlegde, slaagde zij erin de uitvoerende macht te blijven bezetten. De houding van de meerderheid ten aanzien van deze crisis was trouwens op een

p.l.

Voor volksvertegenwoordiger Peltzer was een verplicht mandaat "l'antithèse de la liberté de conscience": *Journal de Liège*, 19/5/1874, p. 2, k. 1. De schuchtere poging van liberale progressisten om op de nationale partijbijeenkomst van 1870 een minimumprogramma te doen aanvaarden, woog voor Paul Devaux, ere-voorzitter van de liberale vereniging van Brugge, zo zwaar, dat hij zijn ontslag indiende. Devaux "entend réduire les associations politiques à un rôle purement électorale". Leur mission, à l'en croire, est seulement de s'occuper du choix des candidatures et des moyens d'en assurer le succès. Il ne veut pas que 'se substituant aux élus, elles prescrivent des programmes au gouvernement et aux Chambres": *Indépendance Belge*, 25/7/1870, p.l. k. 6.

33. Zo wist Frère-Orban zich volgens sommige bronnen op te werpen als de leider van de liberale Kamergroep: CH. WORSTÉ, *op. cit.*, pp. 428-435.
34. cfr. noot 23.
35. "On se rangea de nouveau sous le sceptre de l'autocrate (...). Quand M. Frère s'indigne, la gauche s'indigne ; quand il crie, elle crie ; quand il s'échauffe, elle s'échauffe ; quand il ricane, elle ricane ; quand il verse un pleur, elle verse un pleur (...)" CH. WORSTÉ, *M. Frère*,... , p. 433-434.
36. PH. J. VAN TIOGELLEN: 'Les émeutes de novembre 1871 à Bruxelles et la révocation du ministère d'Anethan', *Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis*, 1984, 1-2, pp. 165-200.

overlegvergadering bepaald (37).

Het ministerie Malou zou tot 1878 een expliciet gematigde koers varen. Haar verzoeningspolitiek (38) kon evenwel de groeiende tegenstelling binnen het 'werkelijke land' niet opheffen. Voor de liberale oppositie was haar beleid klerikaal, terwijl sommige katholieken de regering het verwijt toestuurd dat ze de liberale wetten van de vorige bewindslieden onveranderd liet. Dit 'ministère de la peur' (39) werd in 1878 door de liberale regeringsploeg Frère - Van Humbeeck opgevolgd.

STUDIE VAN HET STEMGEDRAG

Hoewel men de politieke opvattingen van een parlamentslid op vele wijzen kan achterhalen (kiesprogram, uitspraken op kiesvergaderingen, persberichten van politieke mede- en tegenstanders), is één indicatie toch doorslaggevend, namelijk het *stemgedrag* van de volksvertegenwoordigers. Door een voorstel goed- of af te keuren, moest het Kamerlid immers duidelijk stelling nemen ten aanzien van de behandelde materie. In de meeste gevallen stemden het kiesgedrag en de stemintentie of -verklaring overeen (40). In ons onderzoek worden alle Kamerleden in beschouwing genomen die tussen 8 augustus 1870 en 15 mei 1880 aan de stemmingen konden deelnemen. Voor een periode van tien jaar werd hun stemgedrag onderzocht voor alle stemmingen en voor bepaalde stemgroepen (ingedeeld volgens formele en inhoudelijke crite-

37. S. BALAU, *Soixante-dix ans d'histoire contemporaine de Belgique (1815-1884)*, Brussel, 1890, p. 246.

38. E. GOBLET D'ALVIELLA, *op. cit.*, p. 134.

39. TH. LUYKX, *op. cit.*, p. 159.

40. C.B. WELS en M. WOLTERS, 'Analyse van het stemgedrag van de Tweede-Kamerleden in 1849. Tussenstand van een onderzoek'. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1, 1982, p. 38.

ria) (41). Vooreerst werden alle stemresultaten op kaartjes genoteerd. De Parlementaire Handelingen vermelden voor elke stemming welke leden een ja- of een nee-stem uitgebracht hadden, en wie zich onthouden had (42). Alleen naamstemmingen konden in aanmerking genomen worden (over eindstemmingen werd steeds zo gestemd). Geheime stemmingen blijven onbesproken. In totaal werd voor 982 naamstemmingen een 'voting record' (een alfabetische lijst van de Kamerleden met hun stemgedrag) opgesteld. Via de computer (43) werden deze gegevens dan verwerkt. De resultaten werden vergeleken met een studie over de periode 1954-1965 (44). Voor elke stemming werd de 'partijlijn' bepaald; dit is het stemgedrag dat door het grootste aantal aanwezige partijleden wordt gevolgd. De configuraties tussen de partijlijnen worden 'stempatronen' genoemd. Op basis hiervan werd dan het 'cohesie'-cijfer bepaald, of de graad van overeenstemming tussen de leden die aan een bepaalde stemming deelgenomen hadden (45). Bij de interpretatie van de gegevens werden enkele relevante variabelen ingevoerd: enerzijds 'persoonsvariabelen' (zoals beroep of leeftijd) (46), anderzijds 'intra-parlementaire variabelen' en 'omgevingsvariabelen' (respectievelijk bijvoorbeeld de oppositie- of meerderheidspositie en het fractielidmaatschap enerzijds, en het 'politieke klimaat' anderzijds).

-
41. M.n. eindstemmingen (wetsvoorstellen en -ontwerpen); artikel- en amendementsstemmingen (w.o. verificatie na de verkiezingen); budgetstemmingen; moties. De eindstemmingen werden vervolgens naar hun thematische eigenschappen ingedeeld en geanalyseerd.
 42. De gegevens werden, voor zover dit mogelijk was, gecorrigeerd aan de hand van verbeteringen en addenda in latere edities van de Handelingen zelf, en verklaringen van Kamerleden zoals in de Handelingen vermeld.
 43. Aan de hand van H.N. NIE e.a.: *Statistical Package for the Social Sciences*, New York, 1978. Het onderzoek werd uitgevoerd aan de VUB-programmeringseenheid Humane Wetenschappen.
 44. E. LANGERWERF, *op. cit.*
 45. Voorbeeld: zie Bijlage 2.
 46. gebaseerd op onze sociografische studie: *Het Belgische Parlement...*, pp. 33-117.

Algemene cohesie

Het algemene cohesiecijfer duidt onmiskenbaar aan dat er over de partijgrenzen heen een grote overeenstemming bestond over het gevoerde of het te voeren beleid. Over meer dan twee derde van de gestemde materies was er immers een akkoord tussen de meerderheid van beide fracties in de Kamer. Dit wekt enige verwondering, als men bedenkt dat de partijpolitieke en ideologische tegenstellingen in deze jaren een hoogtepunt bereikten. Wie de politieke pers overloopt -bijvoorbeeld de artikels in de progressief-liberale *Revue de Belgique* of de katholiek geörienteerde tegenhanger *Revue Générale*- krijgt de indruk dat het land totaal verdeeld is. Het cohesiecijfer geeft ons de mogelijkheid de politieke verhoudingen empirisch-structureel te benaderen. In deze periode was het economisch liberalisme stevig gevestigd. Ook de politieke elite, die overigens rechtstreeks met de sociaal-economische top verbonden was, stelde deze verworvenheden niet meer op de helling. Was het niet merkwaardig dat de schoolstrijd losbarstte, toen deze economische omwenteling afgerond was (47). De katholieke regeringen voerden een 'liberaal' beleid, zodat vele oppositieleiden zich hierbij konden aansluiten. De bourgeoisie slaagde erin zich op het politieke vlak als een homogeen blok op te stellen. De belangentegenstelling tussen de diverse fracties binnen de burgerij kwam in het globale stemgedrag alleszins niet duidelijk naar voren.

47. De onenigheid over de onderwijsorganisatie ontstond al vlug na de onafhankelijkheid en kwam vooral in de publieke aandacht in 1842 en 1850.

Tabel 1

COHESIE (ALLE STEMMINGEN) (48)

Alle stemmingen	67.7 %
Wetsvoorstellen en ontwerpen	89.0 %
Begrotingen	92.0 %
Artikels en amendementen	23.0 %
Moties	17.9 %

Voor de wetsvoorstellen en -ontwerpen was de consensus nog veel duidelijker: liefst 90 voorstellen op 100 werden zonder partijtegenstelling aanvaard. Nog manifester blijkt de eensgezindheid tijdens de begrotingsstemmingen: slechts in 9 gevallen maakte de oppositie van de gelegenheid gebruik om het regeringsbeleid of de politiek van een bepaald ministerie af te keuren. Voor de stemmingen over artikels of amendementen en voor de motiestemmingen overwoog evenwel het patroon meerderheid versus oppositie. Een verklaring hiervoor kan liggen in de grotere speelruimte die hier aanwezig is: de consequenties van een neen-stem waren immers minder groot.

Interessant én opvallend is de vergelijking met de cohesiegraad voor de periode na de Tweede Wereldoorlog: ondanks de fundamenteel gewijzigde sociaal-economische en politieke context blijkt ook tussen 1954 en 1965 "unanimiteit" het meest voorkomende stempatroon voor de eindstemmingen, terwijl de andere kieskwesties meerderheid tegen oppositie afgewerkt werden. Dit kan erop wijzen dat er doorheen de Belgische politieke geschiedenis bij de politieke elite een consensusgedrag waarneembaar is, dat zich los van geregeld opduikende crisissen en conflicten doorzet. Uiteraard is de cohesie tussen 1954 en 1965 minder hoog ten gevolge van het multipartijen (en -fractie)systeem. Als men evenwel de mini-

48. Voor één stemming vermelden de *Parlementaire Handelingen* géén namen van deelnemers (1870-1871, p. 179-181).

fracties buiten beschouwing laat, ziet men het verschil zelfs gevoelig afnemen: 67.4% in 1870 - 1880 t.o.v. 53.1 % in 1961-1965.

Tabel 2

VERGELIJKING

PERIODE	COHESIE (%) STEMPATRONEN (49) 2		
	ALLE STEMMINGEN	EINDSTEMMINGEN	ARTIKEL- EN AMENDEMENT STEMMINGEN
1870-1880	67.4	88.7	21.8
1954-1958 (50)	33.4	45.9	0.4
(51)	39.2	53.9	0.4
1958-1961	27.3	39.7	1.4
(52)	32.0	46.7	1.4
1961-1965	40.5	55.6	0.4
(53)	53.1	68.5	12.1

Wanneer we de cohesie binnen de partijen onderzoeken, valt onmiddellijk de geringe afwijkingsgraad op. Ondanks het zo beklemtoonde liberale beginsel van het onafhankelijke optreden, bleken maar weinig parlementsleden zich inderdaad individualistisch te gedragen. Het aantal afwijkingen lag weliswaar hoger dan heden ten dage, zodat men hier iets moeilijker van 'kadaverdiscipline' kan spreken.

49. E. LANGERWERF, *op. cit.*, pp. 179-181 voor de periode 1954-1965.

50. *Ibidem*, p. 179.

51. *Ibidem*, samenstelling Unaniem + Unaniem min tegenstem van de mini-KP-fractie.

52. *Ibidem*, p. 180.

53. *Ibidem*, p. 181. Unaniem - 1 oppositiepartij.

Tabel 3

COHESIE BINNEN DE PARTIJEN (%)

1870-1880	94			
		CVP	BSP	LIB (54)
1954-1958		97.75	99.45	97.49
1958-1961		99.68	99.28	99.26
1961-1965		99.53	98.37	99.10

Welke factoren hadden een invloed op het cohesiecijfer? Het stemgedrag van de Kamerleden kon beïnvloed worden door persoonsvariabelen: significante verbanden werden evenwel niet vastgesteld: noch de leeftijd, noch het studie- of beroepsverleden lijkt invloed te hebben op de afwijkingspercentages (55). Het gebrek aan vergelijkend materiaal maakt een verdere bespreking hierover minder zinvol. Ook het fractielidmaatschap beïnvloedde het stemgedrag niet: de uitspraak dat liberale Kamerleden een grotere stemvrijheid genoten, gaat niet op voor deze periode (56). Wél relevant blijkt de intraparlamentaire variabele meerderheid/oppositie: de cohesie binnen de oppositiegroep ligt lager dan bij de meerderheid. Vanzelfsprekend zijn de gevolgen van afwijkend stemgedrag binnen de meerderheidsgroep zeer groot, wat de leden binnen die fractie(s) tot gedisciplineerd stemgedrag kan aanzetten.

54. *Ibidem*, p.182 (met omzetting van de cijfers).

55. *Leeftijdsvariabele*: geboren voor 1800: cohesie: 92.13; geb. 1800-1809: 95.29; geb. 1810-1819: 94.04; geb. 1820-1829: 92.53; geb. 1830-1839: 93.01; geb. 1840-1849: 95.14; geb. na 1850: 94.3 (gemiddelde van alle Kamerleden: 94).

Beroepsvariabele: eigenaars-renteniers: 95.12; industriëlen: 93.32; handelaars: 94.16; vrije beroepsbeoefenaars: 94.05; ambtenaren: 92.79.

Ideologische overtuiging: vrijdenkers: 93.87; katholieke liberalen: 93.35 ; liberalen (onbekend): 95.74; katholieken: 93.97.

Studie: universitair: 93.86; andere gestudeerden: 94.8; niet-gestudeerden (of onbekend): 94.12.

56. A. MOMMEN, *op. cit.*, p. 187.

Deze conclusie gaat ook op voor de periode vanaf 1954 (57). Tenslotte stelt men vast dat de cohesie veel hoger lag vanaf 1878. De liberalen hadden een ruime verkiezingsoverwinning geboekt, zodat het voorkomen van een krappe meerderheid geen verklarende factor zal zijn. Men stelt vast dat de hogere cohesiegraad tussen 1878 en 1880 volledig op rekening van de liberale meerderheid toe te schrijven is: de afwijking bedroeg zelfs minder dan 2 %. De fractie-discipline werd hier blijkbaar ingezet om het radicaal-antiklerikale programma uit te voeren en het hoofd te bieden aan het katholieke verzet. Voor de liberalen was het in een gespannen politiek klimaat — rond de schoolstrijd — van groot belang 'de gelederen te sluiten'. De tegenstellingen tussen doctrinaire en progressieve liberalen waren sedert 1876 ook afgevlakt, wat de cohesie ten goede kon komen. Daarenboven was de regering samengesteld uit leden die de verschillende liberale tendensen vertegenwoordigden: ook om die reden was de stemdiscipline exemplarisch. De groei naar een hechtere partijstructuur kon een andere reden zijn voor de interne cohesie. Tenslotte was ook aan katholieke zijde de blokvorming toegenomen — in 1879 werd duidelijk dat de ultramontanen geen pauselijke steun meer zouden genieten en dat de paus de eenheid van de katholieken wilde -, wat ook de liberalen tot een hechtere parlementaire samenwerking aanzet zal hebben.

Tabel 4

COHESIE BINNEN DE PARTIJEN (II) (%)

Aard van de stemming	Katholieken	Liberalen	Beide
Alle stemmingen	93.9	94	94
Wetsvoorstellen	96.8	95.5	96.2
Begrotingen	98.1	96.2	97.2
Artikelen	86	90	87.9
Moties	92.3	92.6	92.5

57. E. LANGERWERF, *op. cit.*, p. 187.

Tabel 5

COHESIE VOLGENS MEERDERHEID (%)

1870-1878: katholieke meerderheid

Aard van de stemming	Katholieken	Liberalen	Beide
Alle stemmingen	94	91.1	92.7
Wetsvoorstellen	97.5	92.9	95.5
Begrotingen	98.5	94	96.6
Artikelen	85.5	86.6	86
Moties	90.5	90.3	90.4

1878-1880: liberale meerderheid

Aard van de stemming	Katholieken	Liberalen	Beide
Alle stemmingen	93.5	98.1	96
Wetsvoorstellen	93.5	98.9	96.4
Begrotingen	96.9	99.1	98.1
Artikelen	89	95.6	92.6
Moties	99.3	95.4	97.2

Cohesie per thema

Het algemene cohesiecijfer geeft uiteraard geen inzicht in de stemgedragingen voor afzonderlijke stemmingen of stemgroepen. Daarom werd een thematische indeling uitgewerkt (58) om een

58. Voor de indeling werd niet de weinig overzichtelijke en uitgebreide lijst in de *Parlementaire Handelingen van de Kamer* gebruikt. De eigen indeling van alle eindstemmingen gebeurde op basis van: L. HYMANS, *Histoire parlementaire de la Belgique de 1831-1880*, V, Brussel, 1880 ; E. PICARD, *Pandectes Belges*, Brussel, 1878-1948. *Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêts et règlements généraux invoqués en Belgique*, Brussel, 1870-1880. Het is onvermijdelijk dat enkele stemmingen bij meer dan één categorie gerangschikt konden worden.

verfijnder beeld te kunnen construeren. Voor elke stem'korf' werd een cohesiegraad berekend. De afwijkingen binnen elke partij duiden aan welke twistpunten beide fracties intern verdeelden.

Van groot belang zijn de stemmingen over het Adres aan de Koning en de begrotingen. Vooral de goed- of afkeuring van het budget verdient speciale aandacht, omdat hier over het hele regeringsbeleid of de algemene politiek van een bepaalde minister geoordeeld werd. Door het budget goed- of af te keuren, maakte het parlementslid effectief gebruik van zijn belangrijke controle-recht t.a.v. de uitvoerende macht. De begrotingsstemmingen gingen vaak gepaard met hevige discussies tussen regeringsleden, meerderheid en minderheid. In haar *Adres* maakt de Kamer aan de vorst haar wensen en bekommernissen bekend. De tekst was een soort politieke boodschap van de meerderheid. In de regel stemde de minderheidsfractie dan ook tégen het Adres. In augustus 1870 keurde ze het evenwel goed. Dit hield verband met de gespannen politieke toestand. België vreesde immers betrokken te raken in de Frans-Duitse oorlog. Het Adres, dat in het teken van dit conflict stond, werd eensgezind aangenomen. Enkel Henri Bergé, een vooraanstaand vrijdenker en vrijmetselaar, had zich onthouden, omdat God in het Adres aangeropen werd.

De consensus-politiek van de twee politieke groeperingen in deze periode blijkt duidelijk uit het stempatroon voor de *begrotings*-stemmingen. In de meeste gevallen lag de cohesiegraad hoog, terwijl binnen elke partij evenmin belangrijke afwijkingen vastgesteld konden worden. Voor twee begrotingen werd dit consensus-beeld evenwel verstoord: de budgetten van 'binnenlandse zaken' werden slechts in de helft van de gevallen unaniem aangenomen. De bevoegdheden van de betrokken minister waren dan ook politiek erg geladen. Tot 1878 hoorde ook de gevoelige onderwijs-materie tot de competentie van dit regeringslid. Daarenboven gaven vraagstukken in verband met de kieswetgeving, benoemingen, de gemeentelijke autonomie... gemakkelijk aanleiding tot conflicten tussen de twee fracties. De interne afwijkingen waren duidelijk minder hoog, wanneer de fractie tot de meerderheid behoorde. De fractiediscipline was voorbeeldig voor de katholieken tot aan de machtswisseling in 1878 (geen enkele stemafwijking), terwijl vanaf dat ogenblik de liberale gelederen gesloten

werden (en de katholieken een gemiddelde stemafwijking kenden in de oppositie van ongeveer 11 %). Met de oprichting van een onderwijsministerie in 1878 beklemtoonden de liberalen het belang dat ze aan de nieuwe schoolpolitiek hechtten. Er hoeft niet aan herinnerd te worden dat het onderwijsdossier de gemoederen in het parlement en daarbuiten erg verhitte. De cohesie ontbrak dan ook volledig over de partijgrenzen heen, terwijl anderzijds binnen elke fractie de partijlijn gedisciplineerd gevolgd werd.

Een andere stemvariant manifesteerde zich bij de goedkeuring van het 'oorlogs'budget. De te hoge militaire uitgaven van de regering Frère (1857-1870) waren het voorwerp van kritiek van katholieke democraten en liberale progressisten geweest in de verkiezingsstrijd van 1870. Ten gevolge van de internationale spanningen werden de militaire uitgaven na augustus 1870 evenwel niet verminderd, wat een hevig protest uitlokte bij de liberale oppositie (59). Andere twistpunten waren de wijziging van het lotelingsysteem en de invoering van de persoonlijke en/of algemene dienstplicht. De tegenstellingen gingen dwars door de partijen heen en verklaren de hoge afwijkingsgraad. Het is evenwel uiterst moeilijk om de posities duidelijk af te bakenen. Tijdgenoot Charles Woeste schreef: "*La Chambre (...) a présenté sur la question militaire l'image d'une véritable Babel, et il n'est pas d'opinion extrême, si excessive qu'elle soit, qui n'ait eu ses champions, pas d'opinions intermédiaires non plus qui n'ait été chaudement défendue (...) il y a (...) autant de systèmes que de députés (60)*". Ook de positie van de minister van oorlog zelf kan de geringere consensus binnen de regeringsmeerderheid helpen duiden: de oorlogsminister was een militair, die geen parlementair mandaat bezat. De band met de Kamermeerderheid, maar ook met de andere regeringsleden was dan ook minder sterk, temeer daar de vorst bij de aanstelling zijn prerogatieven deed gelden. Het ontslag van minister H.L.G. Guillaume in 1872 was een duidelijk voorbeeld van het gebrek aan solidariteit tussen de minister van oorlog enerzijds en

59. Parlementaire Handelingen (Kamer), 1870 (Buitengewone zitting), pp. 70-71.

60. C. WOESTE, 'Le débat militaire à la chambre et les réformes du général Thiébauld', *Revue Générale*, 1873, 1, pp. 556-557.

de parlementaire en regeringsmeerderheid anderzijds (61). Toch bleef de grote meerderheid van de volksafgevaardigden het oorlogsbeleid steunen, al was de afwijking bij de oppositiegroep wat groter. Slechts tijdens de eerste begrotingsstemming verwierp de oppositie het budget, omdat zij de militaire inspanningen van de katholieke regering in tegenspraak achtte met eerdere verkiezingsbeloften.

Alle andere begrotingen werden met grote eenstemmigheid goedgekeurd, hoewel toch over belangrijke kwesties beslist diende te worden, zoals over financiën, justitie en openbare werken. Ook het buitenlands beleid leidde niet tot ernstige menings- of stemverschillen. Deze situatie was niet nieuw. Volgens historicus prof. dr. E.H. Kossmann onthielden in het Parlement de partijen zich van scherpe discussies over de buitenlandse politiek (...). In de hele gespannen periode van 1850 tot 1870 hadden de ministers van Buitenlandse Zaken nooit enige moeite om hun begrotingen door de Kamer van Volksvertegenwoordigers te krijgen (...) (Immers, vaak) "leek de onafhankelijkheid van de staat zo vaak en ernstig bedreigd dat het alleen daarom al hoogst gevaarlijk werd geacht om van de buitenlandse politiek een geschilpunt der partijen te maken" (62). Dit gevaar was vanaf 1870 geenszins verdwenen. Men keek met name met een angstig oog naar de Franse imperialistische plannen.

61. "Le général Guillaume fit partie du cabinet Malou ; mais le gouvernement ayant refusé de se rallier à ses idées, il donna sa démission le 10 décembre 1872": S. BALAU, *Soixante dix ans ...*, p. 246.

62. E.H. KOSSMANN, *De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam-Brussel, 1982, p. 149.

Tabel 6

COHESIE NAAR ONDERWERP
adresstemmingen en begrotingsstemmingen

MATERIE	AANTAL STEMMINGEN	COHESIE	AFWIJKING ⁽⁶³⁾	
			KATH	LIB.
Adres	4	0.25	0	4.15
Begroting van Binnenlandse Zaken	10	0.50	2.3	11.2
Buitenlandse Zaken	10	0	0	2.97
Financiën	9	1	0	0.88
Justitie	9	0.80	1.84	2.78
Onderwijs	2	0	0	0
Openbare Werken	10	1	0	2.39
Oorlog	9	0.80	12.88	29.66
Rijkswacht	6	1	0	0.3
Dotaties	9	1	0	2.9
Kwade Posten en Terugbetalingen	9	1	0	0
Ontvangsten en Uitgaven	10	1	0	0
Rijksmiddelen	10	1	1.54	0.39
Schuld	9	1	0.63	0

Behalve de adres- en begrotingsstemmingen werden ook alle andere eindstemmingen thematisch geordend.

63. Cfr. noot (45) en noot (58).

Tabel 7

COHESIE NAAR ONDERWERP
andere eindstemmingen

MATERIE	AANTAL STEMMINGEN	COHESIE	AFWIJKING	
			KATH.	LIB.
Binnenlandse Zaken				
Kredieten	34	0.97	1.13	1.18
Spelen van Spa	1	1	9.1	32
Industrie	5	0.8	1.71	0
Pensioenen	2	1	37.37	1.8
Jacht	1	1	1.15	3.4
Mijn	1	1	35.1	32.6
Taal	2	1	0.77	3.05
Verkiezingen / Kamer	10	0.3	1.69	12.19
Kredieten voor Dotaties	2	1	0	0
Diverse kredieten	27	0.92	1.45	3.35
Buitenlandse Zaken				
Gemeentelijke en Pro- vinciale aangelegenheden	46	0.86	0.55	8.67
Justitie	70	0.91	8.11	6.29
Naturalisaties	29	0.96	2.28	1.35
Onderwijs	25	0.56	3.03	1.68
Leger	71	0.85	5.96	14.43
Openbare Werken	77	0.9	1.7	6.7
Financiën	81	0.91	1.75	2.77
Douane	14	0.96	3.63	10.05
Wetboek van Koophandel	11	1	0.27	0

Het aandeel van de verschillende materies die in de Kamer van Volksvertegenwoordigers voorgelegd werden, weerspiegelt enerzijds de opvattingen over de rol van de staat, zoals ze door de liberale denkers uitgetekend was, en anderzijds de sociale samenstelling van het parlement, waarin de bourgeoisie het alleenrecht had. Opvallend is het kwantitatieve overwicht van stemmingen die een onderwerp met een economische draagwijdte betreffen: hervormingen van het handelsrecht; openbare werken, die het commerciële verkeer moeten vergemakkelijken of bilaterale en multilaterale verdragen waaruit de 'internationalisering' van de Belgische handel blijkt. Hoewel de rol van de staat, in de optiek van de vigerende liberale staatsopvatting, tot de meest noodzakelijke functies beperkt diende te blijven (nachtwakersstaat), zou de overheid er in deze periode toe overgaan van de liberale staat een klassestaat in het voordeel van de burgerlijke belangen te maken (64), zonder evenwel de principes van de liberale staat zelf op te geven. De katholieke volksvertegenwoordiger Léon T'Serstevens omschreef de taak van de overheid kernachtig: "*Je considère l'intervention de l'Etat comme mauvaise, comme désastreuse, quand le gouvernement veut se charger d'un rôle providentiel et répandre la manne sur le peuple (...). Mais je considère son intervention comme légitime, comme nécessaire, quand elle se borne à donner à la société la sécurité et à fournir au commerce par ses chemins de fer la facilité et la rapidité des relations.*" (65)

Op deze wijze werd elke inbreuk op de vrijheid van privé-persoon en -instellingen afgewezen, terwijl de sociaal-economische elite het staatsapparaat voor haar eigen doeleinden kon inschakelen. Sociaal interventionisme was anderzijds uit den boze: "*Ce qu'on a nommé la question ouvrière ne soulève actuellement aucune controverse dans le domaine du pouvoir législatif*" (66) - stelde de links-radikaal Goblet d'Alviella dan ook vast in 1874.

64. E. WITTE, *Maatschappij en instellingen ...*, p. 32.

65. L. T'SERSTEVENS, 'La situation agricole de la Belgique', *Revue Générale*, 1871, 2, p. 85.

66. E. GOBLET D'ALVIELLA, 'L'Unité du parti libéral', *Revue de Belgique*, 1874, t. XVII p. 294.

De homogene sociale samenstelling van de Kamer (67) verklaart de grote eensgezindheid over tal van materies. De enige vormen van dissensus doken op, waar het politieke of ideologische kwesties betrof: verkiezingswetgeving of onderwijszaken. Ook de interne partijafwijkingen bleven over het algemeen gering. Ter verduidelijking zullen hieronder enkele opvallende stemgroepen kort toegelicht worden.

Over *handel en industrie* gingen vrijwel alle Kamerleden akkoord. Enkele douanekwesties werden met een behoorlijk grote afwijkingsgraad aangenomen: verder onderzoek zou kunnen uitwijzen in welke mate hier de belangentegenstellingen tussen de verschillende fracties binnen de bourgeoisie tot uiting kwamen. De afschaffing van de officiële Kamers van Koophandel, die de industrieel-commerciële belangen dienden en daarom door de liberalen op prijs gesteld werden, werd meerderheid tegen minderheid aangenomen. Slechts één wet had een uitgesproken sociale draagwijdte: het ontwerp in verband met de beperking van de *vrouwen- en kinderarbeid*. Hoewel het oorspronkelijke voorstel al erg afgezwakt was bleven een aantal Kamerleden zich tegen de goedkeuring verzetten. Bij een aantal afgevaardigden heerste eveneens ongenoegen over de *Vlaamse taalwetgeving*. Deze voorstellen werden weliswaar met een grote meerderheid aangenomen, maar de Vlaamsgezinden betreurden dat de uiteindelijke versie nog slechts een schim van de eerste ontwerpen was. Minder belangrijk waren de hoge afwijkingen in verband met de toekenning van een *pensioen* aan de weduwen van twee liberale parlementsleden. Van algemeen belang daarentegen waren de *kieswetten* en de belastingwetten die het cijnskiesstelsel konden beïnvloeden. Hier stonden katholieken en liberalen tegenover elkaar. Bij de stemmingen over de verhoging van het aantal parlementsleden en de bestrijding van de electorale fraude stemde een belangrijk deel van de liberale oppositie dan weer met de meerderheid. De belangrijke stemmingen over *buitenlandse zaken* betreffen voor een deel overeenkomsten en verdragen met andere staten: met het uitbreken van de economische crisis (vanaf 1873) traden een aantal Europese handelspartners protectionistisch op. Dit noopte de op export aangewezen bourgeoisie ertoe andere expansiemogelijkheden te zoeken. Met dit doel sloot de Belgische staat akkoorden met een aantal staten, waaronder veel niet-Europese, zoals Peru of Brazilië. De meeste overeenkomsten waren bilateraal. Daarnaast sloot

67. Beknopte sociografie van de Kamer voor de periode 1870-1880 (D. CONINCKX, *Het Belgische Parlement...*, p. 33-117). (voor verklarende tabel zie Bijlage 3 n.v.d.r)

België enkele internationale conventies (o.a. over het systeem van maten en gewichten). De interpretatie van de stemmingen over *gemeentelijke en provinciale aangelegenheden* wordt bemoeilijkt door het lokale karakter van veel materies. Het stemgedrag van een Kamerlid hing ongetwijfeld af van zijn betrokkenheid bij kwesties die zijn verkiezingsarrondissement betroffen. De cumulatie van een gemeentelijk en nationaal mandaat had zeker een negatieve invloed op de parlementaire activiteiten, daar vele Kamerleden het nationale volksvertegenwoordigende orgaan beschouwden als de geschikte plaats voor het openbaar maken van lokale problemen (68). De lage cohesiegraad op *onderwijsgebied* liep uiteraard parallel met het resultaat over de onderwijsbegrotingsstemmingen. Over bepaalde kredieten voor onderwijs en de toekenning van academische graden werd meestal wel unaniem gestemd. Na de liberale machtsovername daarentegen keurde de katholieke oppositie geen enkel ontwerp meer goed, terwijl de partijdiscipline erg hoog lag. Voor de *oorlogsstemmingen* gelden dezelfde bedenkingen als bij de begrotingen: grote interne consensus over de partijgrenzen heen, maar belangrijke interne afwijkingen. De sector van de *openbare werken* was een voornaam actieterrein van de overheid. Deze activiteit steunde de burgerlijke belangen en kon dan ook op veel sympathie rekenen: het aantal afwijkingen was erg beperkt. Veel beroering ontstond naar aanleiding van de zaak 'Philippart', die een aanzienlijke draagwijdte had. Onenigheid over *justitie* betrof nogal eens de stemming over kredieten voor het nieuwe justitiepaleis en het vreemdelingenbeleid (69).

Besluit

Uit het onderzoek naar het stemgedrag in de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers tussen 1870 en 1880 kunnen enkele interessante conclusies getrokken worden. Vooreerst valt de grote consensus tussen katholieken en liberalen op met betrekking tot de meeste kwesties die ter stemming voorgelegd werden. De gespannen politiek-ideologische sfeer, met de verbeterde kiesstrijd, stond deze eensgezindheid blijkbaar niet in de weg. Voor meer dan twee derde van de kwesties stemde de oppositie met de meerderheid. De liberale grondslagen van het beleid werden dus door de betrok-

68. Mast, *Overzicht van het Belgisch Grondwettelijk Recht* (6de uitgave), Gent-Leuven, 1981, p. 151.

69. Voor de volledige opgave: D. CONINCKX, *Het Belgische Parlement...*, deel III: bijlagen: Stemmingen-Stemuitslagen-Onderzoeksresultaten.

kenen aanvaard. Voor de eindstemmingen bedroeg de cohesiegraad zelfs ongeveer 90%. Andere stemmingen verliepen overwegend volgens het patroon meerderheid versus oppositie, maar bij stemming over artikels of amendementen waren de politieke gevolgen minder groot. De sterke unanimiteit hing zeker samen met de homogene sociale samenstelling in deze periode, waarin de bourgeoisie in al haar geledingen het monopolie bezat (70)

Tegenstellingen tussen katholieken en liberalen hingen samen met niet-economische vraagstukken, vooral met het binnenlandse politieke (en -onderwijs)beleid. De verkiezingswetgeving en de ideologische tweespalt waren hiervoor belangrijke oorzaken. Een tweede opvallende vaststelling is de grote cohesie binnen elke partij. Daar het in deze jaren tot een hechtere partijvorming komt, kan de hypothese geformuleerd worden dat de partijaanwezigheid leidt tot parlementaire disciplinering. De preciese rol van omgevingsvariabelen zoals partijdruk of andere organisaties en van de uitvoerende macht dient verder onderzocht te worden. De invloed van de parlementaire ervaringsjaren kan een betekenis gehad hebben: Kamerleden met een lange parlementaire carrière konden hun prestige inzetten ten voordele van een gedisciplineerd optreden van hun fractiegenoten. Hierbij dient men te bedenken dat de gemiddelde loopbaan van een Kamerlid in deze periode erg hoog was (tussen 10 en 12 jaar). De interne discipline was het sterkst voor de liberale fractie in de periode van de liberale regeringsmeerderheid.

In het gespannen politieke klimaat aan het einde van de jaren zeventig trad een opnieuw verenigde liberale fractie zeer gedisciplineerd op. De significant hogere disciplinehouding van de vrijdenkers zou kunnen wijzen op druk van de vrijdenkersverenigingen, waarbinnen voorstanders van een imperatief mandaat optraden.

Interne fractietegenstellingen waren dus eerder uitzondering dan regel. Bij de oorlogsstemmingen kwamen ze echter duidelijk aan het licht. In het algemeen mag men wel besluiten dat de gedisciplineerde houding van de Kamerleden in tegenspraak was met het

70. Met enkele uitzonderingen, vb.: LOUIS DE FRÉ: "Né dans l'aisance, il meurt pauvre": *Etoile Belge*, 2/5/1880, p.3, k.2.

liberale discours, waarin begrippen als individueel onderzoek en autonoom optreden centraal stonden.

Even belangrijk als de vraag welke vraagstukken ter stemming voorgelegd werden, is het probleem van de afwezigheid van sommige maatschappelijke problemen. Niet alle maatschappelijke thema's werden op de politieke agenda geplaatst of tot voorwerp van een nieuwe wet gemaakt. Sociale thema's of democratische hervormingen kwamen zelden aan bod. Ze werden dan nog in afgezwakte vorm aangenomen (zoals bij de reglementering van de mijnarbeid of de Vlaamse taalwetgeving) of gewoon van de agenda afgevoerd (voorstel van een groep Kamerleden om de kiescijnsverplichting uit de grondwet te halen).

Hoewel parlementen erg ingewikkelde en zich steeds wijzigende systemen zijn, die daarenboven functioneren in een zich altijd veranderende politieke en economisch-maatschappelijke structuur, is een vergelijking tussen de Kamer van 1870 tot 1880 en die tussen 1954 en 1965 mogelijk op ten minste één punt: ook nu schijnt het consensusmodel te overheersen. De fractiediscipline was in de vorige eeuw weliswaar iets minder hoog dan na de Tweede Wereldoorlog, maar bereikte op een bepaald ogenblik zelfs 98%. Dit kan erop wijzen dat de invloed van de 'particratie' heden ten dage te zeer beklemtoond wordt.

De historische studie kan ertoe bijdragen de vele andere variabelen die significant zouden kunnen zijn in hun juiste perspectief te plaatsen.

Studie van de participatie: de presentiegraad

Wanneer men de participatiegraad van een parlementslid nauwkeurig zou willen meten, dient men voldoende aandacht te besteden aan diverse facetten: het aantal en de aard van de ingediende wetsvoorstellen en amendementen, interpellaties, aanwezigheid tijdens besprekingen in de commissies en de algemene vergadering... In dit verkennende onderzoek werd evenwel de stempresentie onderzocht, dat wil zeggen: de aanwezigheid van het Kamerlid op ogenblikken dat er gestemd werd. Voor de parlementaire werkzaamheden was de participatie aan de stemmingen onmisbaar: wanneer onvoldoende Kamerleden aanwezig waren, werd de parlementaire activiteit immers geblokkeerd. Doordat de tijdgeno-

ten in hun evaluatie van het parlement de klemtoon leggen op de waarde van het individuele Kamerlid en diens voorname plaats in het liberale bestel (71) blijft de schaduw liggen op de werkzaamheden van het 'gemiddelde' lid van de volksvertegenwoordiging. Weliswaar leest men in de verkiezingspers dat bepaalde parlementsleden niet bepaald als toegewijde representanten van de bevolking beschouwd konden worden (72), maar de aard van de geraadpleegde bron zet aan tot voorzichtige interpretaties. Geloofwaardiger is het oordeel van de Kamerleden zelf: in 1874 nam Eudore Pirmez het initiatief voor de oprichting van de commissie in de Kamer, die het probleem van het absentisme moest onderzoeken. De liberale volksvertegenwoordiger zocht de oorzaak voornamelijk in de materiële werkomstandigheden: "*Je crois que la cause de la difficulté que nous rencontrons à être en nombre se trouve principalement en deux points: à mon sens, elle est d'abord dans le grand nombre de nos séances et dans la longueur des sessions, ce qui provient de ce que les séances sont très courtes et qu'elles sont absorbées en grande partie par des formalités inutiles. Le second point est dans le grand nombre de membres requis, par le règlement, pour que la Chambre puisse délibérer*" (73). Men kan uit deze punten van kritiek gemakkelijk de oplossingen van het verontruste Kamerlid afleiden. E. Pirmez stelde zelfs voor het stelsysteem te wijzigen: in plaats van de naamafroeping te behouden, moest een mechanisch systeem uitgedacht worden. Hiervoor wilde de spreker zelfs electriciteit aanwenden!

Was de bezorgdheid van de afgevaardigde wel in overeenstemming met de belangrijkheid van het systeem zelf? In elk geval schijnen een aantal factoren die vandaag de dag aangehaald worden om het absentisme te verklaren, niet voor te komen in de

71. E. WITTE, *De voorlopers...*, p.436.

72. zo over L. DE MOERMAN: "Il n'a joué au Parlement qu'un rôle effacé": *Journal de Gand*, 21/10/1889, p.3, k.1.

73. E. PIRMEZ, geciteerd in: *Parlementaire Handelingen (Kamer)*, 1873-1874, 17/3/1874, p.688.

A. REYNAERT wees ook al op het probleem van het absentisme: "Le défaut d'assiduité a été le péché natif du Parlement belge": *Histoire de la discipline parlementaire. Règles et usages des assemblages politiques des deux mondes*, Parijs, 1884, p.214.

tweede helft van de vorige eeuw. Als hoofdoorzaken worden tegenwoordig genoemd: het invloedsverlies van het parlement ten voordele van de uitvoerende macht en de partijen, en het daaruit voortvloeiende gebrek aan interesse voor wat zich in de Kamers afspeelt. In de vorige eeuw genoot het parlementslid immers nog een hoog prestige, en had het een belangrijk aandeel in de uitoefening van de politieke macht (74), al woog ook toen de partij- of fractiedruk enigszins op de volksvertegenwoordigers (75).

Een andere actuele oorzaak van het absentisme, namelijk de complexiteit van de te behandelen materie en de geweldige toename van de staatsopgaven, speelde evenmin mee in het hier besproken decennium. Uit onze prosopografische studie (76) bleek bovendien dat de meeste kaderleden een intellectuele vorming genoten hadden; velen waren jurist en dus uitstekend geëquipeerd om hun parlementaire taak te vervullen. Kon men ook niet verwachten dat het hoge prestige, dat aan een parlementaire functie verbonden was, het plichtsbewustzijn van de betrokkenen positief beïnvloedde? Daarenboven waren de meesten welstellend: ze konden zich dan ook volledig voor hun volksvertegenwoordigende opdracht inzetten (77).

Als criterium voor ons onderzoek kozen we de aanwezigheid van de Kamerleden tijdens de naamstemmingen. Het percentage aanwezigheden geeft de *presentiegraad* (waarvan de *absentiegraad* het negatieve complement vormt). Hierbij werd geen onderscheid gemaakt tussen de leden die zich voor hun afwezigheid verontschuldigd hadden (en daarom afzonderlijk in de Parlementaire Handelingen vermeld werden) en de anderen. Men mag aannemen

74. E. WITTE, *De evolutie...*, p.21, 24.

75. A. REYNAERT, *op.cit.*, p.214.

76. Slechts 48 van de 194 Kamerleden hadden geen intellectuele vorming genoten. Liefst 128 leden hadden universitaire studies gedaan: voor 110 volksvertegenwoordigers werd een juridische opleiding genoteerd. Daarenboven had 2/3 van de Kamerleden al politieke ervaring opgedaan in de gemeente- of provincieraad: D. CONINCKX, *De sociaal-politieke...*, pp.346 e.v.

77. Liefst 20% van de verkozenen was volledig verkiesbaar voor de Senaat en behoorde dus tot de meest welstellende burgers van het hele land. 42% van de Kamerleden was ooit verkiesbaar: D. CONINCKX, *De sociaal-politieke...*, pp. 363-364.

dat de resultaten van onze studie de algemene aanwezigheidsgraad van de Kamerleden overschatten: op niet-stemdagen bleven wellicht meer afgevaardigden weg (78). De berekening van de absentie- of presentiegraad was eenvoudig uit te voeren: de gegevens in de Handelingen werden op individuele stemkaartjes overgenomen. Voor elk Kamerlid werd berekend hoe vaak het aanwezig was voor de stemmingen waarop zijn aanwezigheid verwacht werd. Deze individuele stemgegevens (in bijlage opgenomen) werden dan gegroepeerd en gekruist met andere variabelen. Als vergelijkingspunt dienden twee onderzoeken voor de periode 1968-1970 en 1974-1979 (79).

Resultaten

De resultaten waren vrij verrassend: de presentiegraad voor de gehele Kamergroep bedraagt slechts 67.5%. Voor de eindstemmingen ligt het percentage nog lager. Het gemiddelde werd overschreden bij de artikelstemmingen. Dit laatste fenomeen kan te maken hebben met het feit dat moties, amendementen en artikels vooral voorgesteld worden bij belangrijke besprekingen en voorstellen, waarop de aanwezigheid hoger ligt dan gewoonlijk.

78. J. JANSSENS, L. DE WINTER, *op.cit.*, p.229 noteert voor de Kamer op niet-stemdagen een absentieïsme van 85% voor de voormiddagzittingen in de openbare vergadering en 61% 's namiddags tegen ca. 25% op stemvergaderingen.

79. F. DRION, *op.cit.*; J. JANSSENS, geciteerd bij L. DE WINTER, *op.cit.*

Tabel 8

GEMIDDELDE STEMPRESENTIE (80)

Algemeen:	
Alle stemmingen	67.54%
Wetsvoorstellen	64.88%
Begrotingen	65.71%
Artikelen	73.58%
Moties	74.82%
Partij:	
Katholieken	67.87%
Liberalen	67.19%
Liberaal regeringsperiode:	
Algemeen: hele periode	67.54%
Katholieken	70.10%
Liberalen	75.50%

Aanvullend werd berekend voor welke stemmingen het absentieïsme uitzonderlijk hoog of laag was. De stemmingen waarvoor het absentieïsme minder dan 10% bedroeg, situeerden zich voornamelijk tijdens de liberale regeringsperiode. In totaal ging het om 1.8% van alle stemmingen. Voor meer dan 12% daarentegen was zelfs meer dan 45% van de Kamerleden afwezig. Daarenboven kwam het 48 keer voor dat niet eens gestemd kon worden, omdat geen meerderheid van de leden opgedaagd was.

Wanneer men abstractie maakt van toevallige omstandigheden — zoals de ziekte van een parlementslid — die het bijwonen van de stemvergaderingen verhinderen, kan men toetsen in hoeverre welbepaalde factoren de presentiegraad van de bestudeerde groep beïnvloeden. De leeftijd schijnt in dit verband geen significante rol

80. Berekeningswijze: aantal effectieve aanwezigheden voor alle Kamerleden, gedeeld door het aantal potentiële aanwezigen X 100.

te spelen (81): de jongere leeftijdsgroepen waren over het algemeen wel iets vaker aanwezig. Evenmin relevant bleek het partijlidmaatschap te zijn. De woonplaats van de verkozene kon ook invloed hebben op de stempresentie (82), maar ook dit bleek niet uit de resultaten (83). Dezelfde conclusie geldt ook voor het studieniveau (84) en de cumulatie met een gemeentelijk mandaat (85). Opvallend is de hogere opkomst van handelaars en intellectuele beroepsbeoefenaars, terwijl de industriëlen een significant slechte uitkomst lieten noteren (86). De vrijdenkers hebben een hogere aanwezigheidsgraad. Dit kan samenhangen met de beroepsvariabele (velen zijn beoefenaars van vrije beroepen), al

-
81. Gemiddelde: 67.54. Geboren vóór 1800: 79.53; geb. 1800-1809: 66.8; geb. 1810-1819: 64.65; geb. 1820-1829: 67.43; geb. 1830-1839: 68.22; geb. 1840-1849: 73.20; geboren na 1850: 68.21.
82. Hier kon evenwel niet de woonplaats zelf in beschouwing genomen worden, maar wel het arrondissement van verkiezing.
83. "grâce aux chemins de fer rayonnant en tout sens, la plupart d'entre eux rentrent chaque soir au logis: ils y trouvent des raisons, des prétextes, des tentations d'absence": A. REYNAERT, *op.cit.*, p. 214.
Een significant verband tussen woonplaats en absentie kon niet vastgesteld worden. Merkwaardig is dat de aanwezigheid van de verkozenen uit de Waalse provincies steeds beneden het gemiddelde ligt, deze van de Vlaamse provincies rond of boven het gemiddelde: Antwerpen: 66.91; Brabant: 71.80; Henegouwen: 59.46; Luik : 65.13; Limburg: 67.07; Luxemburg: 62.03; Namen: 59.70; Oost-Vlaanderen: 73.42; West-Vlaanderen: 70.72 (gemiddelde: 67.19).
84. De universitaireren (68.63) en andere gestudeerde Kamerleden (69.69) scoren lichtjes, maar niet significant hoger dan het gemiddelde (67.19).
85. Leden die een gemeentelijke politieke functie hadden scoorden lichtjes lager (65.92% versus 69.44%).
86. Eigenaars-renteniers: 64.22; industriëlen: 59.80; handelaars: 71.40; vrije beroepsbeoefenaars: 71.90; ambtenaren-bedienden: 67.20; andere (onbekend): 62.86 (gemiddelde 67.19).
Het verband tussen lage opkomst en industrie werd al door tijdgenoten ingezien: "Il s'est occupé d'industrie pour obtenir des places grassement rétribuées qui laissent trop peu de temps à consacrer à la vie parlementaire" (over F. de Macar de Podesta): *Bien Public*, 12/5/1878, p.1, k.4.

dient niet te worden uitgesloten dat de druk van vrijdenkersorganisaties op "hun" vertegenwoordigers meegespeeld kan hebben (87).

Ten slotte valt het belang van een intraparlamentaire variabele op: de presentiegraad ligt duidelijk hoger tijdens de liberale regeringsperiode, maar de winst is geheel aan de liberalen te danken. Het ziet ernaar uit dat een gespannen politiek klimaat, waarin parlementaire besluitvorming een extra-belang krijgt, meer volksvertegenwoordigers tot aanwezigheid aanzet, maar deze conclusie schijnt enkel voor de meerderheidsgroep te gelden.

Vergelijken we nu onze resultaten met cijfers over het na-oorlogse Belgische Parlement, dan constateren we een opvallende overeenkomst.

87. Vrijdenkers: 72.46; katholieke liberalen: 61.77; liberalen (onbekend): 59.49; katholieken: 67.87 (gemiddelde: 67.19).

Tabell 9

STEMPRESENTIE - VERGELIJKENDE TABEL

1974-1978	66.50% (88)
1968-1970	76.75% (89)
1870-1880	67.54%

PARTIJENINDELING EN MEERDERHEID VERSUS OPPOSITIE

Stempresentie 1968-1969 (90)		1870-1880	
VU	83.70	Katholieken	67.87
KP	83.30	Liberalen	67.19
CVP/PSC	82.80	Lib. tijdens lib. reger. per.	75.50
BSP	79.80		
FDF/RW	74.90		
PVV	64.80		

Het absenteïsme kan hier uiteraard niet verklaard worden door invloed van de 'particratie', waarvan in de jaren zeventig van de negentiende eeuw nog geen sprake was. Tijdens de bewogen eindjaren van het bestudeerde decennium lag de presentiegraad zelfs lager voor de liberale Kamergroep dan voor de volksvertegenwoordigers die een eeuw later zetelden.

Wij stelden geen verband vast tussen een hogere aanwezigheid en de jongere leeftijdsgroepen en noteerden geen geringere aanwezigheid voor de leden met een onderwijsniveau van de hogere graad (91).

88. F. DRON, *op.cit.*, p.81 (met aangepaste cijfers).

89. L. DE WINTER, *op.cit.*, p.230 (met aangepaste cijfers).

90. *Ibidem*, p.232.

91. *Ibidem*, p. 231.

Besluit

Een hoge absentiegraad blijkt niet het monopolie te zijn van een parlement dat onder het 'particratische juk' of de invloed van een machtige regering gebukt gaat. Een duidelijk verband tussen bepaalde variabelen en het absentieisme kon evenwel niet vastgesteld worden. Wel bleek voor de periode 1870-1880 het beroep van de afgevaardigde een rol te spelen: de industriëlen in de Kamer waren significant minder aanwezig dan de vertegenwoordigers uit ander beroepscategorieën. De liberale aanwezigheid gedurende de jaren 1878-1880 lag gevoelig boven het gemiddelde. Dit zou kunnen aanduiden dat in een gespannen politieke context de meerderheidsfractie tot een grotere aanwezigheid tijdens de stemvergaderingen aangespoord wordt.

In het algemeen kan voor de periode tussen 1870 en 1880 vastgesteld worden dat het positieve beeld dat door de tijdgenoten opgehangen wordt van de nationale vertegenwoordigers van het volk in elk geval niet bevestigd wordt door het absentieonderzoek. De Kamer kon geregeld zelfs niet stemmen, omdat de meerderheid van haar leden niet kwam opdagen; voor heel wat stemmingen lag de presentiegraad daarenboven erg laag. Het gemiddelde absentiepercentage (33%) ligt zelfs hoger dan dat voor bepaalde jaren na de Tweede Wereldoorlog.

ALGEMEEN BESLUIT

Het parlement is een onderdeel van een breder politiek systeem, ingebed in een welbepaalde sociaal-economische context. Hoe dit subsysteem effectief functioneert, kan dan ook slechts genuanceerd beschreven worden, nadat alle andere omgevingsdelen in hun onderling verband bestudeerd zijn. Dan pas zal men kunnen schatten hoe en waar de politieke macht daadwerkelijk uitgeoefend wordt. Deze bijdrage is slechts een poging om enkele factoren van dit ingewikkelde systeem te beschrijven.

De grondwetgevers hadden er zorg voor gedragen dat de invloed van de wetgevende en uitvoerende macht evenredig verdeeld was, zodat de absolutistische aanspraken van de vorst tot het verleden zouden gaan behoren. Hieruit kon zich al vlug een "parlementaris-

me" ontwikkelen, dat het overwicht van de nationale volksvertegenwoordiging inhield. De verkozene werd de spilfiguur in het politieke systeem. Daar het kies'recht' als een 'functie' opgevat werd, was de politieke vertegenwoordiging gereserveerd voor de bourgeoisie die na 1850 haar heerschappij in samenleving en politiek wist te vestigen en haar ideologie wist op te leggen. Ondanks de tegenstellingen tussen katholieken en liberalen — waarbij deze laatsten nog eens verdeeld waren in doctrinair en links-liberalen — blijkt deze homogeniteit duidelijk uit de stemresultaten van de Kamerleden in deze periode. Dit consensusbeeld is trouwens ook nog na de Tweede Wereldoorlog aanwezig (92). Ons onderzoek bracht nog een andere opvallende overeenkomst aan het licht: *kadaverdiscipline* was blijkbaar niet het monopolie van het parlement in de periode van het partijenregime; al vroeger stemden de leden van één fractie zeer gedisciplineerd. Dit werd overigens al door tijdgenoten opgemerkt (93). Dit gedisciplineerde optreden was uiteraard in tegenspraak met de liberale beginselen. In het liberale discours werd de autonomie van het parlementslid sterk beklemtoond. Blijkbaar is de parlementaire discipline inherent aan de partijvorming, die in het behandelde decennium een zekere vooruitgang maakt. Deze hypothese kan genuanceerd worden door de verwijzing naar een waarschijnlijk verband tussen disciplinerende enerzijds en het behoren tot de meerderheidsfractie en het voorkomen van een gespannen politiek klimaat anderzijds. Wellicht speelden ook andere elementen een rol, zoals de autoriteit van bepaalde fractieleden, de druk van belangenorganisaties (o.a. vrijdenkersorganisaties) en invloeden vanuit de regering. Veel facetten dienen in dit verband nader onderzocht te worden. Hoe

-
92. Een recent onderzoek naar de cohesie in de Kamer spreekt deze conclusie tegen: voor 1985 is het stempatroon regering versus oppositie het meest voorkomend. het betreft hier evenwel een studie over een zeer beperkte periode (7 maanden): M. VERMINCK, 'Consensus en oppositie in het Belgisch parlement tijdens een verkiezingsjaar. Onderzoek op basis van het stemgedrag in de Kamer van Volksvertegenwoordigers in 1985', *Res Publica*, Politiek Jaarboek 1985, 1986, nr.3, pp.475-487.
93. CH. WOESTE, *M. Frère...*, p.434: "Qui ne se rappelle que dans les Chambres, aucune opposition, aucun amendement, partant même de la gauche, n'était jamais accueilli? Le parlement était devenu *une cour d'enregistrement*" (onze cursivering).

drukte de relatie tussen regering en parlementaire meerderheid zich bijvoorbeeld uit in de Kameractiviteit? De verhouding tussen het aantal ingediende wetsontwerpen en wetsvoorstellen, het aantal amendementen en de effectiviteit van deze initiatiefvorm... behoeven een speciale analyse.

Een eerste schatting laat vermoeden dat de discipline in de verhouding tussen Kamermeerderheid en regering enerzijds en tussen de parlementsleden onderling anderzijds goed doorwerkte (94).

Het absentie-onderzoek leidde tot de conclusie dat de afwezigheid van de volksafgevaardigden een kwaal was. De presentiegraad lag zelfs lager dan tijdens bepaalde zittingsjaren na WO II. Deze vaststelling relateert het overgeleverde beeld van het dynamische en invloedrijke Kamerlid van de negentiende eeuw.

In het algemeen moeten de resultaten van dit onderzoek aanzetten tot voorzichtigheid bij het overbeklemtonen van de participatie in het functioneren van het hedendaagse parlement en het idealiseren van de parlementsleden in het cijnskiesrecht. Rekening houdend met de gewijzigde context, zien wij enkele opvallende overeenkomsten met de periode vóór het 'particratische tijdvak'. Het nut van verder onderzoek, voornamelijk naar ondergewaardeerde of onderschatte variabelen, is hiermee aangegeven.

94. Een regeringsvoorstel (in zijn diverse vormen) werd vrijwel nooit verworpen. Het kwam iets vaker voor dat een parlementair initiatief door een meerderheid binnen de fractie van de indiener verworpen werd. Voorstellen van de oppositie werden vrijwel nooit aanvaard.

**Aspects quantifiables du comportement dans les votes
et du degré de participation des membres de la
Chambre des Représentants belge (8.8.1870 - 15.5.1880)**

PAR

D. CONINCKX

Résumé

Dans la Chambre des Représentants belge de 1870 à 1880 — à l'époque du "parlementarisme", caractérisé par la primauté du pouvoir législatif à l'égard du pouvoir exécutif — seule la bourgeoisie était représentée, déléguée au Parlement par une groupe restreint d'électeurs censitaires. La Chambre, à composition sociale assez homogène, montrait dans ses votes une unité frappante, tout au long de cette décennie, caractérisé pourtant par des conflits politiques et idéologiques marqués. La majorité des députés soutenait — au-delà des clivages partisans — la politique socio-économique à orientation libérale des gouvernements catholiques et libéraux successifs.

Au sein des deux fractions de la Chambre régnait une grande discipline lors des votes. Vraisemblablement la constitution de partis s'accompagnait d'une discipline accrue. Surtout chez les libéraux, certainement à partir de 1878, l'unanimité était de mise. La position dans la majorité et la présence de tensions politiques s'avéraient favoriser cette discipline. Cette situation ne s'accordait pourtant point aux principes politiques libéraux, qui préconisaient justement l'autonomie du parlementaire.

Le grand prestige dont jouissaient les députés lors de cette période, évoqué aussi par les critiques actuels, ne paraît pas se justifier à partir de leurs activités parlementaires. Le taux d'absentéisme lors des votes était même plus élevé que pendant certaines sessions après la seconde Guerre Mondiale.

Ces résultats incitent à la prudence lors de l'évaluation de certaines variables pour expliquer le fonctionnement actuel du Parlement, en premier lieu la "particratie". Ils conduisent aussi à nuancer certaines qualifications attribuées au siècle précédent.

**A few quantitative aspects of the voting behaviour
and the degree of participation of the
Belgian Members of Parliament (8.8.1870 - 15.5.1880)**

BY

D. CONINCKX

Summary

In the Belgian Parliament of 1870 to 1880 — during "parliamentarism" or the supremacy of the legislative over the executive power — only the bourgeoisie had a seat. They were sent to Parliament by a limited group of tributary voters.

In the course of this decade the socially rather homogeneous Chamber showed a remarkable unity in its voting behaviour, although it was characterized by strong political and ideological differences. The majority of the representatives supported — beyond the party boundaries — the liberally oriented, socio-economic policy of the consecutive Catholic and Liberal governments.

Within the two fractions in the Chamber there was a high degree of discipline during the voting. Apparently the formation of parties was linked to with the growing degree of discipline.

Especially the liberals, and certainly from 1878 onwards, showed a high degree of unity.

The position as a majority, and a tense political situation, appeared to influence discipline in a positive way.

Clearly this situation did not correspond with the liberal political ideas, which in fact stressed the autonomy of the Members of Parliament. The prestige that the Members of Parliament enjoyed in this period, and which present-day critics also refer to, could

not entirely be explained by the parliamentary activities: the percentage of absentees at voting sessions was even higher than at certain sessions after the second World War.

These results urge us to be careful when estimating the influence of certain variables in order to explain the functioning of present-day Parliament in general, and "particracy" in particular.

Also certain characteristics which were attributed to the Parliament of the previous century, are put in perspective.

Bijlage 1: STEMPALMARES

NAAM	Volg- nummer	Partij (1)	Cohesie graad	Stemmingen (2)	Presentie- graad
ALLARD, ERNEST	1	2	87.32	142	73.20
ALLARD-PECQUEREAU, JULIEN	2	2	94.31	439	44.70
ANSIAU, HENRI	3	2	95.27	74	16.48
ANSPACH, JULES	4	2	90.82	501	58.12
BALISAUX, EMILE	5	2	82.37	173	38.53
BARA, JULES	6	2	95.49	832	84.73
BEECKMAN, JOSEPH	7	1	95.17	518	52.75
BEERNAERT, AUGUSTE	8	1	95.13	400	75.05
BERGE, HENRI	9	2	89.40	712	72.51
BERTEN, FELIX	10	1	95.83	563	67.59
BIEBUYCK, PIERRE	11	1	97.32	765	77.90
BOCKSTAEL, HENRI	12	2	93.66	434	81.43
BOUCQUEAU, ERNEST	13	2	91.61	566	57.64
BOULENGER, MARIUS	14	2	92.40	342	76.17
BOUVIER-EVENEPOEL, PHILLIPE	15	2	94.39	107	46.12
BRACONIER, FREDERIC	16	2	97.02	84	45.41
BRASSEUR, HUBERT	17	2	65.60	109	46.98
BRICOULT, HENRI	18	2	91.23	285	32.35
COOMANS, EMILE	19	1	79.49	429	43.69
COREMANS, EDOUARD	20	1	85.05	642	65.38
CORNESSE, PROSPER	21	1	94.56	469	74.21
COUVREUR, AUGUSTE	22	2	88.60	702	71.49
CROMBEZ, LOUIS	23	2	95.41	229	23.32
CRUYT, ALEXANDRE	24	1	93.20	441	55.19
D'ANDRIMONT, JULIEN	25	2	95.34	365	48.54
D'ANDRIMONT, LEON	26	2	100.00	169	92.35
DANSAERT, ANTOINE	27	2	89.57	532	54.18
DAVID, VICTOR	28	2	87.12	361	80.40
DE BAETS, PIERRE	29	1	83.33	156	27.71
DE BAILLET-LATOUR, GEORGES	30	2	94.87	624	63.54
DE BECKER, ALPHONSE	31	1	95.54	56	47.86

DE BECKER, EMILE	32	1	94.08	169	74.78
DE BORGHGRAVE D'ALTENA, FRANÇOIS	33	1	95.47	673	68.53
DE BRIEY, ALBERT	34	1	92.91	275	67.57
DE BRIEY, LOUIS	35	1	96.55	116	53.46
DE BRUYN, LEON	36	1	94.67	122	86.52
DE CHIMAY, ALPHONSE	37	2	96.63	89	48.63
DE CLERCQ-JULLIEN, EMILE	38	1	95.31	789	80.35
DE DECKER, EUGENE	39	1	90.07	418	68.19
DE DORLODOT, EUGENE	40	1	81.11	135	30.07
DE FRE, LOUIS	41	2	93.06	504	51.32
DE FUISSEAUX, LEON	42	2	81.95	626	63.75
DE HAERNE, DESIRE	43	1	97.55	755	76.88
DE HEMPTINNE-DE SMET, JULES	44	2	100.00	170	92.90
DE JONGHE D'ARDOYE, FERNAND	45	1	92.05	151	82.97
DE KEPPEL, PHILIPPE	46	1	92.56	349	68.16
DE KERCKHOVE DE DENTERGHEM, CHARLES	47	2	96.01	213	50.84
DE KERCKHOVE, EUGENE	48	1	93.11	508	51.73
DELAET, JAN	49	1	85.57	662	67.41
DE LANTSHEERE, THEOPHILE	50	1	94.69	687	91.60
DELCOUR, JEAN	51	1	95.51	858	87.37
DE LE HAYE, JOSSE	52	1	96.13	750	93.87
DE LEXHY, EMILE	53	2	91.89	450	47.47
DE LHONEUX, GUSTAVE	54	2	87.24	435	45.84
D'ELHOUNGE, FRANÇOIS	55	2	98.47	131	71.58
DE LIEDEKERKE-BEAUFORT, HADELIN	56	1	95.67	647	65.89
DE MACAR DE PODESTA, FERDINAND	57	2	95.36	636	64.77
DEMEUR, ADOLPHE	58	2	81.49	851	86.66
DE MOERMAN D'HARLEBEKE-PYCKE, LEON	59	1	89.28	415	51.94
DE MONTBLANC, ALBERIC	60	1	95.68	498	50.71
DE MONTPPELLIER DE VEDRIN, CHARLES	61	1	97.22	18	54.55
DE MOREAU D'ANDROY, ALPHONSE	62	1	96.00	250	72.89
DE MUELENAERE-DUJARDIN, GUSTAVE	63	1	99.28	279	62.14
DE NAEYER, JEAN	64	1	96.77	403	89.76
DE PITTEURS-HIEGAERTS, HENRI	65	1	94.92	384	72.05
DE ROSSIUS D'HUMAIN, FERNAND	66	2	95.02	462	47.05
DESCAMPS, JOSEPH	67	2	95.73	668	68.02
DE SMET DE LANGE, SERAPHIN	68	1	97.22	683	85.48

DE THEUX DE MEYLANDT, BARTHELEMY	69	1	94.97	378	84.19
DE THUIN, ALFRED	70	2	94.74	760	77.39
DE VIGNE, JULES	71	2	97.70	152	83.06
DEVOS, AUGUSTE	72	1	91.09	101	55.19
DE VRINTS TREUENFELD, ALEXANDRE	73	2	94.32	730	74.34
DE WAEL, LEOPOLD	74	2	97.74	155	84.70
DE ZEREZO DE TEJADA, EUGENE	75	1	96.37	786	80.04
D'HANE-STEENHUYSE, CHARLES	76	1	92.07	164	44.44
DOHET, JEAN	77	1	92.01	169	54.52
DRION DU CHAPOIS, ADOLPHE	78	1	92.83	565	70.71
DRUBBEL, LOUIS	79	1	96.53	518	64.83
DUBOIS, JOSEPH	80	1	96.92	65	51.59
DU MORTIER-RUTTEAU, BARTHELEMY	81	1	90.22	578	72.25
DUPONT, EMILE	82	2	95.64	390	39.71
DURIEU, FLORIMOND	83	2	98.81	84	83.17
ELIAS, JACQUES	84	2	95.52	223	68.40
FRERE-ORBAN, HUBERT	85	2	94.89	626	63.75
FUCK, JEAN	86	2	94.41	510	73.91
GERRITS, JAN	87	1	84.56	149	40.38
GILLIEAUX, VICTOR	88	2	99.26	135	73.77
GOBLET D'ALVIELLA, EUGENE	89	2	97.12	139	75.96
GUILLERY, JULES	90	2	88.85	785	79.94
GUYOT-VAN PRAET, ALFRED	91	1	87.23	415	67.70
HAGEMANS, GUSTAVE	92	2	92.01	557	69.71
HALFLANTS, LOUIS	93	1	96.03	63	79.75
HALLET-DEGENEFFE, PIERRE	94	2	100.00	31	91.18
HANSSSENS, LEOPOLD	95	2	93.86	57	93.44
HAYEZ, JEAN	96	1	92.11	209	90.09
HERMANT, ALBERT	97	1	97.39	249	55.46
HOUTART, LEON	98	2	91.30	477	48.57
JACOBS, PHILIPPE	99	1	95.95	864	87.98
JAMAR, ALEXANDRE	100	2	96.13	749	76.27
JAMAR, EMILE	101	2	96.04	429	65.40
JANSON, PAUL	102	2	88.78	205	70.21
JANSSSENS, THEODORE	103	1	91.90	537	54.68
JOTTRAND, GUSTAVE	104	2	88.53	815	82.99
JULLIOT. LOUIS	105	1	91.97	710	72.30

KERVYN DE LETTENHOVE, JOSEPH	106	1	92.55	530	53.97
KERVYN DE VOLKAERSBEKE, PHILIPPE	107	1	96.72	610	76.35
LAMBERT, CASIMIR	108	2	86.10	385	72.23
LANDELOOS, LOUIS	109	1	96.39	166	51.23
LEFEBVRE, LOUIS	110	1	96.76	848	86.35
LE HARDY DE BEAULIEU, ADOLPHE	111	2	86.11	835	85.03
LEJEUNE, PIERRE	112	2	99.17	120	65.57
LELIEVRE, XAVIER	113	1	84.33	252	39.44
LESCARTS, ARTHUR	114	2	93.07	563	57.33
LIENART, ALBERT	115	1	98.48	66	46.15
LIPPENS, AUGUSTE	116	2	97.39	153	83.61
LUCQ, VICTOR	117	2	98.25	171	93.44
MAGHERMAN, IVES	118	1	95.28	773	78.72
MALLAR, CHARLES	119	2	98.37	123	67.21
MALOU, JULES	120	1	95.70	419	78.61
MASCART, FRANÇOIS	121	2	96.31	122	52.59
MASCART, LOUIS	122	2	97.78	225	65.60
MEEUS, EUGENE	123	1	88.80	433	57.73
MINEUR, STEPHANY	124	2	98.11	476	63.47
MONCHEUR, FRANÇOIS	125	1	96.97	660	67.21
MONDEZ, PHILIPPE	126	2	99.38	161	87.98
MOUTON, DIEUDONNE	127	2	97.15	544	55.40
MULLE DE TER SCHUEREN, ADELE	128	1	96.94	801	81.57
MULLER, CLEMENT	129	2	94.44	513	80.28
NEUJEAN, XAVIER	130	2	98.83	171	74.35
NOTELTEIRS, JEAN	131	1	97.41	637	64.87
NOTHOMB, ALPHONSE	132	1	94.61	687	69.96
OLIN, XAVIER	133	2	94.89	274	79.88
ORTMANS-HAUZEUR, JEAN	134	2	96.75	277	51.97
ORTS, AUGUSTE	135	2	93.68	625	63.65
PATERNOSTER, GUSTAVE	136	2	99.39	163	89.07
PATERNOSTRE, SAVIN	137	2	94.12	170	48.57
PELTZER, AUGUSTE	138	2	94.79	326	61.16
PETY DE THOZEE, JULES	139	1	94.95	802	81.67
PIEDBOEUF, JEAN	140	2	95.09	285	38.72
PIRMEZ, EUDORE	141	2	91.31	650	66.19
PUISSANT, ALBERT	142	2	96.09	460	46.84

REMBRY, THEODORE	143	1	100.00	112	48.28
REYNAERT, AUGUSTE	144	1	96.70	696	70.88
ROGIER, CHARLES	145	2	95.33	835	85.03
ROLIN-JAEQUEMYNS, GUSTAVE	146	2	99.72	181	98.91
ROYER DE BEHR, AUGUSTE	147	1	91.63	227	35.52
SABATIER, GUSTAVE	148	2	97.10	362	67.92
SAINCTELETTE, CHARLES	149	2	94.81	781	79.53
SANTKIN, FRANÇOIS	150	1	91.86	553	56.31
SCAILQUIN, OPTAT	151	2	96.76	108	90.00
SCHOLLAERT, FRANÇOIS	152	1	95.58	599	66.33
SIMONIS, ALFRED	153	1	93.94	545	68.21
SMOLDERS, THEODORE	154	1	97.34	395	60.03
SNOY D'OPPUERS, CHARLES	155	1	92.35	438	68.54
STRUYE, EUGENE	156	1	96.94	310	90.38
TACK, PIERRE	157	1	97.17	813	82.79
TESCH, VICTOR	158	2	94.00	525	53.46
THIBAUT, XAVIER	159	1	96.09	716	72.91
THIENPONT, LEON	160	1	89.29	518	64.83
THONISSEN, JEAN	161	1	91.81	708	72.10
T'SERSTEVENS-TROYE, JEAN-BAPTISTE	162	2	0.00	0	0.00
T'SERSTEVENS-TROYE, LEON	163	1	92.07	334	82.06
VAN BRABANDT, EDMOND	164	1	94.56	147	86.47
VAN CROMPHAUT, CONSTANTIN	165	1	96.32	570	67.78
VANDAM, EMILE	166	2	95.47	331	62.10
VAN DEN PEEREBOOM, ALPHONSE	167	2	92.72	378	59.15
VAN DEN PEEREBOOM, JULES	168	1	97.34	169	92.35
VANDEN STEEN, GUSTAVE	169	1	97.30	852	86.76
VAN DER DONCKT, THEODORE	170	1	91.39	726	89.41
VAN HOORDE, EMILE	171	1	95.69	847	86.25
VAN HUMBEEK, PIERRE	172	2	95.50	856	87.17
VAN ISEGHEM, JEAN	173	2	93.29	820	83.50
VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, CHARLES	174	1	96.97	363	56.81
VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, EUGENE	175	1	94.69	179	52.19
VAN OVERLOOP, EUGENE	176	1	94.91	422	93.99
VAN RENYNGHE, CHARLES	177	1	100.00	53	35.57
VAN WAMBEKE, VICTOR	178	1	94.88	752	76.58
VERBRUGGEN, CHARLES	179	1	95.44	702	83.67

VERHAEGHE DE NAEYER, CONSTANT	180	2	100.00	151	82.51
VERMEIRE, CHARLES	181	1	89.22	281	46.38
VERWILGHEN, STANISLAS	182	1	94.97	626	63.75
VILAIN XIII, CHARLES	183	1	94.17	266	33.29
VISART DE BOCARME, AMEDEE	184	1	94.11	577	58.76
VISART DE BOCARME, LEON	185	1	94.40	679	69.14
VLEMINCKX, JEAN	186	2	93.96	381	61.65
WARNANT, JOSEPH	187	2	100.00	31	93.94
WARNANT, JULIEN	188	2	95.34	236	68.80
WAROCQUE, ARTHUR	189	2	93.60	203	20.88
WASHER, GUSTAVE	190	2	98.74	159	93.53
WASSEIGE, ARMAND	191	1	95.20	781	79.53
WILLEQUET, EDMOND	192	2	92.86	161	87.98
WOESTE, CHARLES	193	1	93.91	517	97.00
WOUTERS-ROBERTI, EDOUARD	194	1	95.68	579	90.61

(1) 1 = katholiek; 2 = liberaal

(2) aantal stemmen waaraan het Kamerlid had kunnen deelnemen

Bijlage 2: VOORBEELD BIJ VOETNOOT 45

Stemming X

	Katholieken	Liberalen
Aantal ja-stemmen	68	2
Aantal neen-stemmen	1	33
Aantal onthoudingen	0	11

Stemming Y

	Katholieken	Liberalen
Aantal ja-stemmen	64	43
Aantal neen-stemmen	0	0
Aantal onthoudingen	0	1

Berekeningen

<i>Partijlijn</i>	stemming X:	K = Ja L = Neen	
	stemming Y:	K = Ja L = Ja	
<i>Stempatroon</i>	stemming X:	meerderheid versus oppositie	
	stemming Y:	unanimiteit	
<i>Cohesie:</i>		formule van Lijphart	

$$\text{Coh} = \frac{a + b \cdot 1/2}{t} \times 100$$

- waarbij
- a = aantal stemmingen die een gelijk stemverloop kennen. De partijlijn van beide partijen is gelijklopend.
 - b = aantal partijen waarbij de ene partij zich onthoudt en de andere partij ja of neen stemt.
 - t = totaal aantal stemmingen waaraan beide partijen deelnemen.

Stemmingen XY: $1/2 = 0.5 = 50\%$

Afwijking binnen elke partij: vb. stemming Y.

Katholieken: 0; Liberalen: 1.15 ($2/3$ gedeeld door 2)

Zelfde berekeningswijze als E. Langerwerf, *op. cit.*, p. 178 e.v. (met enkele aanpassingen).

Bijlage 3: TABEL BIJ VOETNOOT 67

BEROEPSGROEP ¹	KATHOLIEKEN	LIBERALEN	ALLEN
Eigenaars/renteniers	34	21	55
Industriëlen	12	27	39
Handelaars	5	9	14
Vrije beroepsbeoefenaars	44	40	84
Ambtenaren/bedienden	18	8	26
Adellijken	29	8	37
Volledig verkiesbaren voor de senaat	22	17	39

(1) met cumulatie van twee beroepen voor bepaalde leden